

شناخت فرهنگ

محمد جواد ابوالقاسمی

ابوالقاسمی، محمدجواد، ۱۳۳۵ -

شناخت فرهنگ / تألیف محمدجواد ابوالقاسمی؛ مترجم و همکار پژوهش سیاوش نادری
فارسانی. -- تهران : عرش پژوه، ۱۳۸۴.
۲۵۱ ص.

ISBN: 964-94751-7-6

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۲۲۰ - ۲۵۱.

۱. فرهنگ. الف. نادری فارسانی، سیاوش. ۱۳۴۸. - ب. عنوان.

۳۰۶

ش ۲۱۱ / ۶۲۱ HM

۲۹۳۵۴ - ۸۴م

کتابخانه ملی ایران

آدرس: خیابان فلسطین، روبروی سفارت فلسطین، شماره ۹۴، طبقه دوم، صندوق پستی: ۱۱۵۹-۱۱۶۵
تلفن: ۶۶۴۶۵۸۲ دورنگار: ۶۶۴۶۱۷۳۷ پست الکترونیکی: info@api.ir صفحه الکترونیکی: www.api.ir

شناسنامه

شناخت فرهنگ

تألیف: محمدجواد ابوالقاسمی

مترجم متن‌های انگلیسی و همکار پژوهش: سیاوش نادری فارسانی
نظارت و اجرا: مرکز پژوهشی توسعه فرهنگ دینی جهان معاصر - گروه فرهنگ
ویراستار: دکتر ابوالقاسم فاتحی - فروغ کاظمی

صفحه آرا: محمود فلاح پرویزی

ناشر: انتشارات عرش پژوه

چاپ اول: بهار ۱۳۸۵

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی و چاپ: هاشمیون

«حق چاپ محفوظ است.»

مؤبسه فرهنگی - هنری عرش پژوه مفتخر است که با هدف خدمت به ساماندهی و توسعه فرهنگ دینی و مطالعه در امور مرتبط با حوزه اجتماعی دین، با بهره‌وری از دانشهای گوناگون و بهره‌مندی از آراء صاحب‌نظران و اندیشمندان، برای زمینه‌سازی اجرا و تحقق فرهنگ اسلامی و دینی، در نهادهای مختلف جامعه تلاش نماید.

امید است محققان، پژوهشگران و صاحب‌نظران ارجمند، با نقد آثار منتشر شده، ما را در این راستا یاری نمایند.

فهرست

پیشگفتار	۹
فصل اول: واژه شناسی فرهنگ	۱۳
ریشه واژه‌های فرهنگ	۱۵
فرهنگ در واژه‌نامه‌ها	۱۶
معنای واژه فرهنگ در زبان‌های اروپایی	۱۹
نتیجه‌گیری از بحث واژه‌شناسی فرهنگ	۲۱
الف) در زبان‌های غیر ایرانی	۲۱
ب) در زبان و ادب فارسی	۲۲
واژگان مرتبط با حوزه فرهنگ	۲۴
باز تولید فرهنگ و فرهنگ‌پذیری	۲۴
اشاعه فرهنگ	۲۶
فرهنگ‌یابی	۲۸
ضد فرهنگ	۳۰
قوم‌مداری	۳۱
نتیجه‌گیری	۳۳
فهرست منابع و پی‌نوشت‌های فصل	۳۵
فصل دوم: مفاهیم و تعاریف فرهنگ	۳۷
تاریخچه مفهوم فرهنگ	۳۹
فرهنگ و تمدن	۴۴
شناخت فرهنگ به مثابه فراورده‌ای جداگانه از پدیده‌ها	۴۵
ادوارد، برنت، تایلر: تکامل تک خطی	۴۷
لویس هنری مورگان: تکامل تکنولوژیک	۴۸
جایگاه تکامل‌گرایان فرهنگی اولیه در انسان‌شناسی	۵۰

۵۱	سیر تحول مفهومی فرهنگ
۵۴	فرهنگ بر اساس تحقیقات یونسکو
۵۸	تعاریف فرهنگ
۶۳	تعاریف فرهنگ در برخی منابع
۷۷	بحث و بررسی در تعاریف فرهنگ
۸۵	نتیجه‌گیری
۹۱	فهرست منابع و پی‌نوشت‌های فصل

فصل سوم: دیدگاه‌ها و نظریه‌های فرهنگ

۱۰۱	نظریه‌های نوین فرهنگ و جامعه
۱۰۳	پیشینه بحث
۱۰۸	هژمونی فرهنگی
۱۱۰	نظریه لویی آلتوسر
۱۱۳	ماتیو آرنولد
۱۱۴	اف. آر. لیویس
۱۱۵	دیدگاه‌های محافظه‌کارانه و فرهنگ توده‌ای
۱۱۷	ریچارد هوگارت
۱۱۸	ریموند ویلیام
۱۱۹	نظریه‌های مرتبط با فرهنگ در ساخت‌گرایی
۱۲۰	فردینان و زبان‌شناسی ساختاری
۱۲۱	کلودلوی استراوس
۱۲۲	رولان بارت و نشانه‌شناسی
۱۲۳	نظریه‌های فرهنگی در پساساخت‌گرایی و پسامدرنیسم
۱۲۴	نظریه‌های معطوف به فرهنگ و جبرگرایی فناوری

۱۲۵	نظریه معطوف به فناوری
۱۲۶	تقلیل گرایی و ملخص گرایی
۱۲۷	الگوهای مکانیستی
۱۲۸	جسم انگاری
۱۲۹	استقلال فناوری
۱۲۹	آمریت فناوری
۱۳۰	فناوری، خنثی یا غیر خنثی
۱۳۱	جهان شمولی
۱۳۱	ارائه دیدگاه جدید از فرهنگ
۱۳۲	نمودار نظریه فرهنگ به معنای عام
۱۳۴	ویژگی های فرهنگ مبتنی بر تعریف ارائه شده
۱۳۴	ویژگی نخست: جهان شمولی و تعمیم پذیری
۱۳۵	ویژگی دوم: تحقیق پذیری
۱۳۷	ویژگی سوم: ارائه ابزار جهانی برای بسنجش، ارزیابی و قضاوت فرهنگی
۱۳۸	ویژگی چهارم: قابلیت تعیین کنندگی
۱۴۱	فهرست منابع و پی نوشت های فصل
۱۴۹	فصل چهارم: جستاری نو در فرهنگ، عناصر و ویژگی های آن
۱۵۱	اجزاء و عناصر فرهنگ
۱۵۲	شکل «۴» نگاه اولیه به عناصر فرهنگ
۱۵۳	شکل «۵» طبقه بندی ری لوبک درباره اجزای فرهنگ
۱۵۵	شکل «۶» اجزای فرهنگ
۱۵۷	جهان بینی به مثابه اتاق فرمان فرهنگ

ویژگی نخست: جهان‌بینی دارای طرح و الگوی جهان	۱۵۸
ویژگی دوم: جهان‌بینی تبیین‌کننده پدیده‌های جهان	۱۵۸
ویژگی سوم: جهان‌بینی و آینده‌شناسی	۱۵۹
ویژگی چهارم: جهان‌بینی و اصالت خیر و شر و ارزش‌ها	۱۶۰
ویژگی پنجم: جهان‌بینی در برگیرنده نظریه عمل	۱۶۰
ویژگی ششم: جهان‌بینی در برگیرنده عنصر معرفت‌شناسی	۱۶۱
ویژگی هفتم: جهان‌بینی دارای بلوک‌های سازنده	۱۶۱
فرهنگ، منابع و بلوک‌های سازنده آن	۱۶۳
ویژگی‌های فرهنگ معطوف بر نظریه جدید	۱۷۷
کلید واژه‌های فرهنگ در نظریه جدید	۱۸۹
تقدم تحول فرهنگی بر تحول در سایر شئون	۲۰۱
اهداف توسعه فرهنگی	۲۰۲
عوامل مؤثر بر تغییر و توسعه فرهنگی	۲۰۳
فرهنگ بستر توسعه	۲۱۱
نتیجه‌گیری	۲۱۵
فهرست منابع و پی‌نوشت‌های فصل	۲۲۱
□ کتابنامه	۲۲۹

پیشگفتار

این کتاب با عنوان «شناخت فرهنگ» و با استفاده از روش کتابخانه‌ای در چهار فصل ارائه شده است. هدف اصلی، تبیین مفهوم فرهنگ و بیان دیدگاه‌ها و نظریه‌های متفاوت فرهنگی و در نهایت طرح دیدگاه‌های نوین در شناخت فرهنگ و ویژگی‌های آن می‌باشد.

از فرهنگ تعاریف بسیاری ارائه شده است. از گذشته‌های دور تاکنون همواره مقوله فرهنگ برای دانشمندان و مکاتب مختلف فکری یکی از مسائل محوری بوده است. فلاسفه از دید فلسفی به چیستی فرهنگ پرداخته‌اند. تاریخ‌نویسان، تاریخ را فرهنگ گذشته و حال و آینده (یعنی خاطرات، اعتقادات و آمال) یک قوم می‌دانند. جامعه‌شناسان، آرمان‌ها و ارزش‌های بنیادین جامعه را فرهنگ معنوی و ساختارهای شکل یافته آن را که در قالب سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ظهور می‌کند، فرهنگ مادی جامعه می‌دانند. آنان مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگ‌ساز و مؤلفه‌های فرهنگی جامعه‌ساز را مورد مطالعه قرار می‌دهند. روان‌شناسان، فرهنگ را اساس شخصیت فرد بیان کرده‌اند. انسان‌شناسان و مردم‌شناسان فرهنگ را بیشتر از منظر کاوش‌های باستانی، قواعد رفتارهای مردمی و مظاهر مادی و معنوی تمدن (از اشکال ساده تا پیچیده کنونی) مورد توجه قرار داده‌اند. مروری بر پیشینه پژوهش‌ها و مطالعات فرهنگی نشان می‌دهد تاکنون، فرهنگ از زوایای مختلفی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. برخی صرفاً به تعریف توصیفی از فرهنگ، عناصر، اجزا و ابعاد آن اکتفا کرده‌اند، برخی کارکردهای گوناگون آن را مورد توجه قرار داده‌اند. گروهی دیگر به آثار و نتایج مثبت و منفی فرهنگ توجه ویژه‌ای داشته‌اند. دسته‌ای دیگر فرایندهای

شکل‌گیری، تولید، افزایش و فرسایش آن را در کانون مطالعات خود قرار داده‌اند. گروهی نیز با مبنا و ملاک قرار دادن مفروضاتی که نوعاً یا از مبانی جهان‌بینی و فلسفی آنان سرچشمه می‌گیرد و یا از مشاهدات نظامدار و علمی آنان از ساختارها و نظام‌های اجتماعی در گذشته و حال سرچشمه می‌گیرد به نظریه‌پردازی‌های فرهنگی روی آورده‌اند.

در این اثر، کوشش شده تا در حد امکان و با رعایت ضوابط علمی در فصول اول، دوم و سوم واژه‌شناسی فرهنگ، مفاهیم و تعاریف فرهنگ و دیدگاه‌ها و نظریه‌های مرتبط با فرهنگ ارائه گردد. در فصل چهارم دیدگاه جدیدی در باب مفهوم فرهنگ و ویژگی‌های آن مطرح شده است. با مرور به ادبیات تولید شده در حوزه فرهنگ به ویژه در دو قرن اخیر درمی‌یابیم که فرهنگ در انحصار نگاهی مادی و در نهایت اومانستی قرار گرفته‌است. این نگاه، فرهنگ را از جایگاه رفیع خود تنزل داده‌است و به عنوان روبنا و یا ابزاری در کنار سایر ابزار معرفی کرده‌است. نکته اساسی که دستاورد این پژوهش می‌باشد این است که فرهنگ به مثابه روح و جان جامعه می‌باشد، فرهنگ با جهان‌بینی و معرفت‌شناسی پیوند ناگسستنی برقرار می‌کند. سخن جدید این است که فرهنگ با همه گوناگونی در تعریف و توصیف ابعاد، عناصر و ویژگی‌های آن و با همه وجوه کارکردی و کاربردی آن و با پذیرش تمامی اشکال گوناگون در فرایند تولید و پرورش یا تخریب و فرسایش آن به موتور محرکه و یا اتاق فرمان نیاز دارد. نیرویی که بتواند با تکیه بر انرژی پایان‌ناپذیر و هدایت‌های خود هم‌چنان در طول تاریخ جریان یابد، به گونه‌ای که تغییرات عمیق و گسترده اجتماعی، سیاسی، تاریخی و پیشرفت‌های اعجاب‌آور فناوری‌ها نتوانسته است و نمی‌تواند به لایه درونی فرهنگ که به منزله موتور محرکه و اتاق فرمان آن است، نفوذ کند. در برخی موارد، تنها

توانسته است وجوه سطحی و نمادهای آن را در لایه‌های بیرونی تغییر دهد که این امری طبیعی است. قانع‌کننده‌ترین دلیل این دیدگاه، حیات و زنده بودن فرهنگ در عرصهٔ زندگی اجتماعی امروز مردم جهان است. امروزه حفظ فرهنگ و افتخار به موارث آن و ضرورت پاسداری از دستبرد غارتگران فرهنگی به عنوان تنها عامل بقای جامعه؛ بارها، نه فقط از سوی متفکران که از سوی سیاستمداران مطرح شده است.

در فصل چهارم دربارهٔ دیدگاه جدید توضیحات مبسوطی ارائه شده است. از آنجا که طرح دیدگاه‌های جدید، اغلب نقدهای جدی را به دنبال دارد، موجب خرسندی نگارنده خواهد شد که منتقدان و متفکران با نقدهای عالمانه و منصفانه خود به غنای علمی این اثر بیفزایند.

شایان ذکر است که انگیزهٔ تهیه این کتاب به سال ۱۳۷۸ برمی‌گردد. زمانی که به دلیل احساس نیاز و فقر نظری در خصوص فرهنگ و به ویژه فرهنگ برگرفته از مبانی دینی^۱، مطالعات توسعهٔ فرهنگ دینی آغاز شد. از آن تاریخ تاکنون مطالعات و پژوهش‌های متعددی در این مورد انجام گرفت. آنچه اکنون به مخاطبان فرهنگ دوست عرضه می‌شود، حاصل این کوشش‌هاست که به صورت فشرده در قالب این اثر عرضه می‌گردد. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی همکاران و دوستان ارجمندی که مرا در به ثمر رساندن این کتاب یاری رساندند به ویژه افراد زیر تشکر کنم.

۱. از آقای سیاوش نادری فارسانی مترجم و همکار اصلی پژوهش که تلاش‌های ارزشمندی را انجام دادند.

۱. این اثر در پی ارائه تعریف و نگاهی نو به فرهنگ مبتنی بر تعاریف و نگاههای عام و رایج می‌باشد. لذا فرهنگ دینی و یا فرهنگ اسلامی موضوعی است که در اثری جداگانه ارائه خواهد شد.

۲. از آقای دکتر ابوالقاسم فاتحی و خانم فروغ کاظمی که ویرایش این اثر را برعهده داشتند.

۳. از آقای دکتر منوچهر آشتیانی که با نگاهی ژرف و منتقدانه این نوشتار را مورد عنایت قرار دادند که برخی از دیدگاهها برای حفظ امانت در پانوشتها آمده است.

۴. از جناب آقای دکتر محمد رجبی که با ارائه نظرها و پیشنهادات، نقش ارزشمندی در رفع برخی از کاستیها-ایفا نمودند.

۵. از مرکز پژوهشی توسعه فرهنگ دینی جهان معاصر - گروه فرهنگ.

مطالعه این اثر برای دانشجویانی که در رشته‌های علوم اجتماعی، هنری، زبان‌شناسی، فرهنگ، ارتباطات، روان‌شناسی، علوم سیاسی، مردم‌شناسی، انسان‌شناسی و گرایش‌های مرتبط با آن تحصیل می‌کنند، سودمند است. علاوه بر دانشجویان، مطالعه آن به پژوهشگرانی که حوزه علائق آنان فرهنگ است، نویسندگان، گویندگان و مبلغان مسائل فرهنگی که با لایه‌های مختلف اجتماعی سروکار دارند، توصیه می‌شود.

محمدجواد ابوالقاسمی

پاییز ۱۳۸۴